

Azər TURAN

On doqquz yaşlı Cahit Sıtkı Tarançı ədəbiyyata "Gediyorum" serisi gəlir:

*Cəldə bir yolcu kimi yalnızlığım içində
Kavralıp gidiyorum.
Serseri bir rüzgər gibi hep ganimet peşində
Savrulup gidiyorum.
Serçe kadar pərvəz, bir gündən ötekine
Atlayıp gidiyorum.
Hütn künəşlərim açtığı gibi yine
Katlavıp gidiyorum.
Bir kış günü gibi ben keyifimin esiri
Görünüp gidiyorum.
Ne belli yerim var, ne de sevdiğim biri
Sürünüp gidiyorum.*

Dünya poeziyası "Meditations"-dən "Les Fleurs du mal"-a birbaşa keçid edir. Romantizmdən dekadansə, başqa sözlə, Lamartin-dən Bodlərə sıçrayış bir göz qırpmında baş verir.

"Fransız şairi Lamartin "Yas" şeirində deyir ki, "Tanrı yer üzünü xolq etdikdən sonra öz qüdrətli əsrindən məmnun olmadı. Olmadığı üçün ona bir tökmə vurub, üzünü çevirdi. Bu sürətli Tanrının hüznündən məhrum olan küreyyi-örz füzatın sonsuzluğu içində yuvaylanaraq, bəla qatılmağa səbəb hücumlarına məruz qaldı!..." (Əli bəy Hüseynzadə).

Ədəbiyyat bu monada Tanrıya (yaxud Yer üzünə) yardım etmək istəyir. Dünyanı sonsuz fəzalardan çəkib öz möhvərinə götürmək, ona dünyə olduğunu, fəzalara deyil, yerə aid olduğunu xatırlatmaq istəyir. Romantiklə dekadansın eyni vüsalə - birinin malək qiyyəsinə göyün, digərinin mozar kabusu olaraq yerdən zühuru buna görə baş verir.

Övoldə isə "Şər çiçəkləri"ni ədəbiyyat güllərinə çevirən Bodler var idi.

"Şər çiçəkləri" bu istəyin ilk əsəriydi. "Şər çiçəkləri"ndə gözəllik ilahəsi Veneranın mifoloji rəyihəsinə horarotlu və əsmar Veneranın ekzotik parfümü - somada və Olimpda deyil, yataqda və yataqda olan Janina Dyuvallin sinəsində yayılan mistik odir əvəz edir... Cahit Sıtkı Tarançı barədə düşüncələrinin bu qədər uzaqlara və özəlliklə Bodlərə yönəlməsi təbiiyədir. Çünki Cahit Sıtkı Tarançı hər nə qədər Əhməd Həmid Tanpınarı dediyi kimi, türkünün "məhrəmiyyət havası"nda yazıbsa da, bəlkə də ondan daha artıq - ömrünün sonuna qədər Bodler əfsusundan qurtula bilməyib. Bodler Tarançının ruhunda ömrünün sonuna qədər qırıldı. Gəncliyində çatı bir Bodlerporost olan və Tarançıya görə "türk şeirini qırsuzluğun zəvqünü dadırdıran" Yahya Kamal bu təlsimdən tez çıxıb qaldı. Amma Tarançı bunu bacarmadı. Az qala, bütün şeirində və bütün metaforalarında, bütün obrazlar sistemində Bodlerporost olaraq qaldı: "Məndə ədəbiyyata və özəlliklə şeirə qarşı gərçək və

"Orhan gibi vaktinde gitmek varken.."

köklü deyilə biləcək ilk ilgi Bodlərə başlar. Bu dev fransız şairini içmə sındıra-sındıra oxuduqdan sonra ki, şeir yazmaq mənim üçün bir nəfəs almaq, yemək, içmək qədər təbii bir yaşam torzi oldu... Bodler ölümdə tutduğu canlı məşəllə mənə gedəcəyimi, gətirməli olduğum yolu göstərdi. Bodler mənə suyun dibinə enməyi öyrətdi. İçimlə dışım arasındakı fərqi "Şər çiçəkləri"ni oxuduqdan sonra anladım..."

Bodler Parisi dünya poeziyasının modernist qibləsinə çevirməyi bacardı. "Hər zövqün haram olan əfsunlu cənnət" in nə cəza varmısa, Cənab Şəhabəddinin də, Əhməd Haşimin də, Yahya Kamalın da, Orhan Vəlinin də... və onlar kimi Cahit Sıtkı Tarançının da ədəbiyyat yönü sona qədər üzünü Parisə tərəf aldı.

Tarançı, Bodlerin əfsusundan çıxma bilmədi, amma bilməyə də, bəzən böyük şairliyin doğurduğu qeyri-adi poetik enerji ilə Bodlerin toyin etdiyi hüduqları aştı-keçməyi də bacardı.

*Şaşırđım kaldım nasıl atsam adım;
Gün kasvet gece kasvet.
Bulular, sisler içinde humaldım;
Gök mavisine hasret.
Olmuyor seni düşünmemek Tanrım,
Unmamak senden medet.
Suyun dibine vardı ayaklarımı;
Suyun dibinde zulmet.
Kaldımdı ümidin soluk ve cılız
İşğında herket.
Ve ölümlü, kapında kişner, sabırsız
Bir at oldu nihayet.*

Cahit Sıtkı poeziyanın bu məqamında estetik tomayılları tamam ayrı olsa da, Orhan Vəli ilə eyni fikir, eyni düşüncə, eyni dörd ortamın paylaşışı: "Çocuklukları Birinci Dünya müharibəsi, İstiqal savaşı və inqilab illəri içində keçən bu nəsil, türk cəmiyyətinin alt-üst olduğu, ictimai dəyərlərin tam bir anarxiyaya uğradığı bir dövürün sarsıntılarını daşıdın deyməmişlər; tarixə, dinə, əlifbo olan bağlılıqlarını qeyb etməmişlər; tonahlı, çam sınıxıtısı, boşluq duyğularından qurtulmaq üçün təsəllilərinə bir az Paris təqildi ilə bən həmişə yazırdın... aramızdılar" (Mehmet Kaplan). Bu nəsil türk ədəbiyyatşünaslığında həmişə do ideallsizliqdan əziyyət çəkən nəsil olaraq seçiyələndirilir.

Yanasmalar fərqlidir. Məsələn, Avropada heç kəs Bodlerin günahkar olduğunu demir, dənmasa da, "Şər çiçəkləri"nin müəllifi ideallsizliqda qınamır. Hətta iyrançılıq, oxlaqlıqlığı bəla etiraf olunsada da, Bodler Avropa üçün əzizdir. "Misralarının qanadları üstündə işıqlı bir xəyal gəzən bütün insanlar üçün çökici bir gözəllikdir... Bu adam iyrançılıq, fəqət bir şairdir, bu səbəbdən tanınmalıdır". Yaxud "Pol Verlen əlbəttə, dəlidir, fəqət, unutmayın ki, bu ağılsız adam yeni bir sənət yaratmışdır. Zamanın ən gözəl şairidir" (Anatol Frans). Avropa öz dəyərləri barədə bəla düşünür və onlara bəla sahib çıxır.

Türkiyədə isə Orhan Vəlinin, Cahit Sıtkının içkil, sarsacı həyatları ideallsizliqlə suçlanır. Nə olsun ki, divan ədəbiyyatının "varlığı aşına" fəlsəfəsi bu nəslə yad olub. Yad ola bilirdi. Varlığını noy açılacağı ki... Gərçəkələr gərçək olaraq qalır-ən. Həyat "röyadən və xülyadan" daha gərçək ikon, "gərçəklərin əlbə tutulması" bəla mümkündür. Varlığı aşına fəlsəfəsi noyə yarayardı?

Cahit Sıtkı isə Mehmet Kaplanın qanadına rəğmən, Divan yaxud tosovüf əfsusuna heç bir halda arxa çevirmir. Bodlərdən, Verləndən öyrəndiyi qədər də Nədimdən təsirlənir. XIII yüzilin Divan şairəsi Özürlü Rəbiyyə "Mən ta senin yanındağın hasretim sənə" mısrasını XX yüzilin fransız ədəbiyyatşünası, ilahiyatçı modernist Anri Bremondun saf şeir anlayışına örnək göstərir. Yaxud "Yunus Əmirə az şeymi?" "Bir mən vardır mənə mondan içəri" Bodləri bəla qışqırdıcaq bir mısradır" - deyə yazır.

Öslində, bu dönəmin ideallsizliqda suçlanan nəslə 1937-ci ildə Peyyami Səfərin dedi-yi kimi, "Birinci Dünya hərbi sırasında ürəyindən vurulmuş, lakin ölməmiş, süürün məhvərinə şaşırın, kabuslar içində qalan, doliliyo gülməsoyən" və hom də "yağmur baxışlı insanlara şən dəflərin gülməsoyənindəki siri öyrətmək istəyən" (Cahit Sıtkı Tarançı) bir ədəbi nəsil idi.

*Ne doğan güne hüküm geçer.
Ne halden anlayan bulunur;
Ah aklımdan ölümüm geçer;
Sonra bu kuş, bu bahçe, bu nur.*

*Ve gönül Tanrısına der ki:
Pervam yok verdiğin elenden;
Her mihnet kabulüm, yeter ki,
Gün ekilmesin pencereden!*

"Balkon"da "ciyərində qanın qoxusunu hiss edib" sevisdiyi "sevğililər sultanı, xatirələr annəsi" ilə xoyalı söhbət edən fransız dekadans şairi Bodler "Anne, no yapdın" şeirində anasına xitab edən iyirmi bir yaşlı türk simvolisti Tarançıdan daha az dekadans və daha az hüznüldür. Hüznlərin, çöküşün miqyası bəzən heç müqayisəyə bəla gəlmir:

*Anne, sana kim dedi yavrımı doğurmayı?
Sıtkı karında fazla yaramazlık mı ettim?
Senden istemiyordum ne tacı, ne sarayı
Karında yaşıyordum kufiydi saadetim.*

*Bir kere doğurdunsa sonra niçin büyüttün?
Kımda beşikde de bir zahmetim mi vardı?
Koyduğum için attın yavrımı bütün bütün,
Bilmiyor muydun ki o yalnuzluktan korkardı?*

Avropada heç kəs Bodlərin günahkar olduğunu demir, dənmasa da, "Şər çiçəkləri"nin müəllifi ideallsizliqda qınamır. Hətta iyrançılıq, oxlaqlıqlığı bəla etiraf olunsada da, Bodler Avropa üçün əzizdir. "Misralarının qanadları üstündə işıqlı bir xəyal gəzən bütün insanlar üçün çökici bir gözəllikdir. Bu adam iyrançılıq, fəqət bir şairdir, bu səbəbdən tanınmalıdır". Yaxud "Pol Verlen əlbəttə, dəlidir, fəqət, unutmayın ki, bu ağılsız adam yeni bir sənət yaratmışdır. Zamanın ən gözəl şairidir" (Anatol Frans). Avropa öz dəyərləri barədə bəla düşünür və onlara bəla sahib çıxır.

*Sütümdən taltı mıdır anne sanki bu hayat?
Bana sorsana anne yavaşmak bir hüner mi?
El aç yalvar gündüzə geçeyce boyum uzat
Bu uğurda bir ömür çürüməye dəger mi?*

*Karında yaşıyordum kufiydi saadetim
Anne, istemiyordum ne tacı ne sarayı.
Anne, karında fazla yaramazlık mı ettim?
Anne, sana kim dedi yavrımı doğurmayı?*

Şeiri şirin bir bəla, ilk "göz ağrısı", ilk və son eşq, nəfəs almaq sənəti, ehtiraslı qəlb çirpintisi, oxucunu dolixanahq edə biləcək bir vasovə hesab edən Cahit Sıtkı şeirlərinə daha çox mütəbəllən çağırışdır. Bir dilə, əfsusluq bir əhənglə, türkce sözlərin ən kübarını və onların da ən incəsini və ən həssasını seçib yazırdı. Cahit Sıtkının şeirlərində Əh-

məd Haşimin palitrasındakı rənglər yoxdur. Cahit Sıtkının dili Yahya Kamalın rəqs edən dili ilə də qiyas edilə bilməz. Cahit Sıtkı şeirin dilini şairanədən arındırmış Orxan Vəli kimi də deyil. Cahit Sıtkının ilham pərisi - Eol arfası kimidir. Fikri intibalardan, ruzgar əsımlərindən, xəyalların, hisslərin, hətta cismlərin ən xəfif titrəyişindən, ürpərişindən səslənir:

*Bir kadın göğsü,
Başlarsa konuşmaya,
En güzel deniz olur;
En sakin demiyorum.
Başın döner dalgasından,
Nereye gittiğini unutup,
İntihar etmek istersin,
Baktıkça bu muhteşem denize.
Vapurdan atlayanlara selam*

"Türkcənin səs vəkaləti bizim üzərimizdədir" deyən Tarançıya görə "şairin məsuliyyəti və şərəfi səsə başlar, səsə bitər... Şərin pantheonu səsdır". Bu halıyla Tarançı Bodlərdən daha çox Pol Verlenə bənzəyir. Onun da ruhunda Verləndə olduğı kimi bir musiqi var. O da özündən öncə heç kəsin eşitmədiyi səsləri eşidir. O da "Tanrım, beni aşkla yaraladın... Dua hıçkırıqlarıyla sönmək için... Bu günah yıldızları gözlerim işte" deyən Verlen kimi, "Belli ne birdir, ne iki... Günahım başımdan aşkın" deyə biləcəkdir qədər "intimizmə" (Tanrınar) enməyi bacarır.

Tarançıya görə, şeirdə həm də şəkil önəmliydi. Şair sərbəstdə də, hecəda da dilə, dilin məhrəmiyyətinə, səslərə, səslərin oluşturdığı sözlərin canlı və duyğulu bir varlıq olduğuna sayğı duyaraq yazacaqdı. "Sözlərlə gözümüz, qulağımız, əlimiz, ayağımız imiş kimi davranmalıyıq, onları bədən üzvlərimizin parçaları olaraq qəbul etməliyik... Sözlərlə bu qədər içli-dışlı olduğdan sonra hansı hissini mübhəm söylənməsi, hansı fikrin qüvvətlə ifadə edilməsi, hansı xəyalın sınıq-sökük anladılması görəkdiyini sezmək və ona özlədiyi formanı bəxş etmək" artıq şairin diqqətinə və həssasiyyətinə bağlı məsələ olmalıydı. Şeir "gözəl sözlərlə gözəl şəkillər qurma sənətidir... Şair şeirin istədiyi vəznə kəşf edə bilən adamdır. Hecə vəznəylə yazılmış elə şeirlər vardır ki, "kaş ki, sərbəst vəznə yazılısaydı" - deyirik. Buna qarşılıq sərbəst vəznə yazılmış elə şeirlər vardır ki: "mənim vəznəli, qafiyəli yazılmam görək idi" deyə bar-bar bağırır". Cahit Sıtkıya görə "vəznə, istənilən səslərin çıxarılmasında yardımçı bir ünsürdür".

Cahit Sıtkı yazdığı şeirlərə canlı varlığının bir üzvü, əzasının bir parçası olaraq yanaşır və şeirdə forma məsələsinə bu qədər takılıb qalmasını da özünün fiziki çirkinliyi ilə əlaqələndirirdi. Etiraf edirdi ki, "İnsan məhrum olduğu şeyin qiymətini və mənasını daha gözəl anlaya bilər. Formasız da gözəllik olmayacağı, ola bilməyəcəyi bəllidir". Cahit Sıtkı gerçəkdemmi zahirən eybəcərmiş? Bilmirəm. Amma Əhməd Həmdi onun gözlərinin heyranıdır: "Cahit Sıtkını tanıyanlar onun gözlərini mütləq xatırlarlar. Kiçik, qarayanız, çilli üzü daha ziyadə bu gözlərlə, onun baxışlarıyla canlanır, onlarla yaşayır, danışır, dinləyir, hətta bəzi anlarında əcaib və dadlı, son dərəcə təsirli, sanki... bir çeşid mələk gözəlliyi qazanırdı. Cahit bu baxışlarla sizə gəlir, içinizdə bir şey kimi yerləşir. sizdən bir parça, hətta bir az da əzablı bir şey olurdu. Çünki az münəqişə edən, əsəbləşməyən, darılmayan Cahidin gözlərindən bəzən də sizə bilmədiyiniz günahları yükləyən parıltılar keçərdi".

On doqquz yaşlı Cahit Sıtkı Tarancı ədəbiyyata "Gediyorum" şeirilə gəldi.

46 yaşlı Cahit Sıtkı dünyadan "Qorxunc gözəl" şeiri ilə getdi:

*Orhan gibi vaktinde gitmek varken
Değer mi oyalanmana?*

Vaxtımdamı getdilər?

Sarı'nın Bodlərdən kitabı bu sözlərlə başlayır: "Haqq etdiyi kimi yaşaya bilmədi".